

Darü'l-fünun İlahiyat Fakültesinde Kelâm Öğretimi: Arapkirli Hüseyin Avni Karamehmedoğlu Örneği

Fikret SOYAL¹

Öz: Yeni İlm-i Kelâm hareketinin yaşandığı XIX. yüzyılda genel anlamda meydana gelen ilmi gelişmelerle birlikte özel anlamda Darülfünun'daki değişimi de izlemek gerekir. 1910 yılında beş şubeye ayrılan İstanbul Darülfünun'unda bu dönemde Ulum-u Şer'iyye bölümünün ders programında İlm-i Kelâm bir sömestr programında sekiz ders olarak yer almıştır. 1904 yılına denk gelen son sınıf öğrencilerinin ders programına göre Bayezid Dersiamı Arapkirli Hüseyin Avni kelâm dersini okutmak üzere görevlendirilmiştir. İlk eğitimine Malatya'da İspanakçızade medresesinde başlayan Arapkirli Hüseyin Avni, Darülfünun'un öne çıkan hocalarından olmuştur. Kelâm hocalığı kadar hadis alanına olan vukufiyeti de dikkati çeken Arapkirli, ilk talebe grubuna icazet verdikten sonra, kendisini telifle meşgul etmek istemişse de talebe okutmak ve yetiştirmekten vazgeçememiştir. Arapkirli'nin Malatya'da yerel medrese eğitimi ve sonrasında Bayezid dersiamlığı ve Darülfünun'daki hocalığı bağlamında Osmanlı eğitim sistemini ve Cumhuriyet dönemine geçişin izlerini görmek mümkün olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Arapkirli Hüseyin Avni, Darülfünun, Yeni İlm-i Kelâm, Malatya, Arapgir

1 Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Giriş

İslâm düşüncesinin en verimli ve dinamik unsurunu oluşturan Kelâm İlmi yaklaşık hicrî II. Yüzyıldan itibaren müstakil bir bilim haline gelmiştir. Çeşitli ilim dalları gelişim süreçlerine bağlı olarak içeriklerinde bir takım değişikliklere gittiği gibi, Kelâm da değişen şartlara bağlı olarak muhtevasında farklı bir söylem kullanma ve açılımda bulunma gereği duymuştur. Bu bağlamda mütekaddimun döneminde Kelâmın konusu “zat-sıfat” ilişkisiyken; müteahhirun döneminde Kelâmın konusu “İslâm filozoflarının ilahiyat konusundaki görüşleri ile mücadele olmuştur.”²

XIX. Yüzyılda Kelâm ilminin değişen şartlardan dolayı yetersiz olduğunu düşünen bazı kelâmcılar, bu ilmin yeniden inşasının zorunlu olduğu kanaatine varmışlardı. Bu durum Yeni İlm-i Kelâm hareketinin doğuşu anlamına gelmekteydi. Bu dönemde yaşanan askeri, siyasi ve ilmi başarısızlıklar, söz konusu bu alanlarda bir arayışa girilmesini gerekli hale getirmişti. Bu noktada İslami ilimlerin içerik ve usullerinin ihtiyaca cevap vermediği düşüncesiyle, bu ilimleri yenileme ve geliştirme çalışmalarına yönelinmiştir. Bu yenilik arayışları tefsir ve fıkhıta görülmekle birlikte asıl yenilik ihtiyacı kelâmda duyulmuş, bu yönde daha yoğun bir çaba sarf edilmiştir.³

Zira yeniden inşa denilen bu yolda model oluşturmak amacıyla özellikle kelâmcılar tarafından yeni eserler verilme çabasına girilmiştir. Kelâm konularının yenilenmesi gerektiği meselesiyle ilgili en yoğun çalışmayı yapanlar Abdullatif Harputî (1842–1914), Filibeli Ahmed Hilmi (1865–1914) ve İzmirli İsmail Hakkı (1868–1946) sayılmıştır.⁴

- 2 Mahmut Ay, “Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Moderne Dönüşümü”, *Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*, Elazığ, Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 2004, s. 145.
- 3 M. Sait Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2008, 2. baskı, s. 56; Seyyid Ahmed Han, Şibli Numani, Emir Ali, Muhammed İkbâl, Ebu'l-Kelâm Azad, Fazlurrahman ve Vahiduddin Hân gibi belli başlı isimler Kelâm ilmine yeni bir metot ve muhtevayla modern çağın İslâm'a meydan okumalarına karşı akılcı bir biçimde çözüm getirebilecek bir bakış açısı kazandırmaya çalışan isimlerden bazılarıdır.” bkz: Ramazan Altıntaş, *Yeni Bir Kelâm: Vahiduddin Han Örneği*, Sivas, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, C. 7, Sayı:1, s. 103-104.
- 4 Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, s. 57-58.

Yeni İlm-i Kelâm hareketinin yaşandığı bir dönemde Darülfünûn'da meydana gelen gelişmeleri ve özellikle İlahiyat sahasındaki değişiklikleri bu bağlamda izlemek gerekmektedir. Zira 1910 yılında yapılan çalışmaya göre İstanbul Darülfünû'nu, Ulûm-u Şer'îyye, Ulûm-u Hukukiye, Ulûm-u Tıbbiyye, Fen Bilimleri ve Ulûm-u Edebiyat olmak üzere beş şubeye ayrılmıştır. Bu dönemde Ulum-u Şer'îyye bölümünün ders programında İlm-i Kelâm bir sömerstr programında sekiz ders olarak yer almıştır.⁵ İlahiyat Fakültesi'nde kelâm derslerini okutan hocalara baktığımızda 1902 ve 1904 yılı Maarif Salnamesi'ndeki bilgilere göre kelâm derslerini Abdülatif Efendi okutmuştur. 1904 yılına denk gelen son sınıf öğrencilerinin ders programına göre Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından Bayezid Dersiamı Arapkirli Hüseyin Avni kelâm dersini okutmak üzere görevlendirilmiştir.⁶

Darülfünun'un öne çıkan isimlerinden olan Arapkirli Hüseyin Avni'nin kelâm hocalığı kadar hadis alanına olan vukufiyeti burada ifade edilmesi gereken önemli bir husustur. İlk talebe grubuna icazet verdikten sonra, kendisini telifle meşgul etmek istemişse de talebe okutmak ve yetiştirmeye devam etmiştir. Ömrünün son demlerine kadar sürekli ilimle ve talebe okutmakla geçiren bir âlimin hayatını ve ilmi kişiliğini tanımak ve tanıtmak, günümüz ilmi çalışmaları ve nosyonu açısından değerli bir çaba olarak kaydedilecektir.

1. Arapkirli Hüseyin Avni'nin Hayatı

a. Yetiştirmesi ve Aldığı Görevler

1863'de Malatya/Arapkir'de doğmuştur. İbtidai ve Rüşdiye'yi Arapkir'de okuyan müellifimizin babası Arapkir ulemasından Molla Hasan olarak bilinen Kara Mehmed oğlu Hasan Fehmi Efendi'dir. Küçük yaşlardan itibaren babasından Kuran-ı Kerim, İlmihal, ahlâk ve Arapça

5 Mehmed Ali Aynî, *Darü'l-Fünûn Tarihi*, Haz.: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul 1995, s. 62-63; Münir Koçtaş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kurulu ve Tarihçesi, *AÜİFD.*, C. 31, Ankara, 1989, s. 3.

6 Zeki Salih Zengin, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*, Karahan Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 46-47.

derslerini alan⁷ Arapkirli Hüseyin, İspanakçızâde medresesinde müderris Mustafa Fevzi Efendi'nin derslerine devam ederek 1885 yılında icazet almıştır.⁸

Hüseyin Avni, Beyazıd Dersiamlarından hocası Develili Ali Rıza Efendi'nin kızı Mevhibe Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten Mehmet Sa-dettin, Hasan Fehmi, Ahmet Rıfki ve Hüseyin Zeki adlarında dört ço-cuğu olmuştur. İlk eşi vefat edince hocasının diğer kızı Hatice Fahrün-nisâ Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten ise Ömer Aydın adlı bir oğlu daha dünyaya gelmiştir.⁹

Mustafa Fevzi Efendi'den icazet aldıktan sonra (1885) İstanbul'a gel-miş, Bâyezid Camii dersiamlarından Bayburtlu Hüseyin Hüsnü Efendi ile Şeyhülislam Bodrumlu Ömer Lütü Efendi'den ayrı ayrı icazet almış-tır.¹⁰ İlk resmi görevi, 1887 yılında Üsküdar Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'n-deki Kavaid-i Osmaniyye ve İmla muallimliğidir. Daha sonraları Ruus¹¹ im-tihanını başarılarak Bayezid camiine dersiam olmuştur.¹²

Ruus im-tihanını başarıncı 1888'de Bâyezid Camii'nde ders okut-maya başlamıştır. Tatil günleri dâhil olmak üzere aralıksız on üç yıl sürdürdüğü bu birinci çalışmasının sonunda seksen beş öğrenciye ica-zet vermiştir. Bundan sonra öğrencilerinin ısrarı üzerine ikinci defa Laleli Camii'nde *Şerhu'l-Akâid ve Buhari-i Şerif* okutmaya başlamış, bu

- 7 Metin Yurdağur, "Arapkirli Hüseyin Avni", *DİA*, III/329.
- 8 Ebu'l-Ula Mardin, *Huzur Dersleri*, Yayınlayan: İsmet Sungurbey, İstanbul Akgün Matbaası, İstanbul 1966, C. II-III, s. 127-128; Tura, "Hüseyin Avni", s. 16.
- 9 Fatma Sena Yönlüer, "Mehmet Hazmi Tura", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tasavvuf Anabilim Dalı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 86-90.
- 10 Ebu'l-Ula Mardin, *Huzur Dersleri*, Yayınlayan: İsmet Sungurbey, İstanbul Akgün Matbaası, İstanbul 1966, C. II-III, s. 127-128; Tura, "Hüseyin Avni", s. 16.
- 11 Emrullah Efendinin çalışmasının neticesinde 1910 tarihli Nizamnamenin 57. maddesine göre son sınıf im-tihanını veren öğrencilere verilen icazetname ve nizamnamesinde yazılı olduğu üzere son sınıf im-tihanından sonra ruus yani reislik im-tihanını verenlere "reis" ünvanı verilirdi. Her dört senede bir defa yapılan bu sınav Babı Meşihat'de ders vekilinin başkanlığında oluşturulan bir ilim heyetinin huzurunda gerçekleştirilmekteydi. Bkz.: Mehmed Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 68; Mehmet Hazmi Tura, "İstanbul Dersiâm Müderrislerinden Merhum Hüseyin Avni Karamehmedoğlu", *Göldağı Dergisi* (Arapgir Kültür Derneği Yayını), İstanbul, 1955, s. 16.
- 12 Fatma Sena Yönlüer, "Mehmet Hazmi Tura", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tasavvuf Anabilim Dalı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 86-90.

çalışmanın sonunda, 1906'da birçok talebeye icazet vermiş, bu başarılı çalışmasından dolayı padişah tarafından taltif edilmiştir.¹³

Osmanlı'nın son dönemiyle Cumhuriyet sonrasında yetişen pek çok kişiye hocalık yapmış olan Arapkirli Hüseyin Avni'nin Bâyezid camiindeki ikinci derslerini alan öğrencileri arasında Şerafeddin Yalpkaya da bulunmaktadır.¹⁴

1902 yılında dönemin Maarif Nezareti tarafından Darulfünûn İlm-i Kelâm Müderrisliği görevine getirilmiştir. Bu görevin onun Darulfünûn'da aldığı ilk vazife olduğunu belirtmek gerekir. 1906'da Meclis-i Mesâlih'i Talebe azalığı görevine seçilmiştir. 1911'de Fatih Sahn Medresesi'nde Arap Edebiyatı Müderrisliğine, 1912 yılında Bab-ı Mesihat'de İlim Şurası Üyeliğine ve Medresetü'l Mutehassisin'in¹⁵ Müdür-i Umumiliğine atanmıştır. 1912'de Huzur derslerine¹⁶ muhatap olunmuş ve 1916'da mukarrirliğe terfi etmiş bu görevini 1923 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁷ 1913'de Medresetü'l Mutehassisin İlm-i Kelâm Müderrisliğine, 1915'de Medrese-i Süleymaniye Müdürlüğüne atanmıştır. Bundan sonra 1916 yılında Daru'l Hikmeti'l-İslamiye¹⁸ üyeliğine, başta vekâleten

13 Ebu'l-Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul 1951, C. II-III, s. 128; Tura, *Hüseyin Avni*, s. 16.

14 Ömer Aydın, *Türk Kelâm Bilginleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 86-87.

15 Medresetü'l-Mütehassisin: "1917'de Darülhilâfetü'laliye medresesi programını ıslah etmek üzere toplanmış olan 38 kişilik komisyon tarafından medresetülmütehassisinin tefsir ve hadis, fıkıh ve kelâm, tasavvuf ve felsefe adlarıyla üç şubeye ayrılarak eğitime başlanması kararlaştırılmış bir birimdir." Bkz.: Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, C. 1-2, s. 165.

16 Huzur Dersleri ya da Huzur Dershanesi: "1758 yılı Ramazan ayından başlayarak her Ramazanın birinci gününden onuncu gününe kadar bir mukarrir ile birkaç muhatap efendiden oluşmak üzere bir ilim heyeti toplanarak müzakerede bulunmuşlardır. Ders verenlere mukarrir, dinleyenlere muhatap denilmiştir. Önceleri camilerde halk arasında periyodik bir zamanlamaya tabi olmadan devam eden padişahın katıldığı dersler, sonraları sarayda bir salon tahsis edilerek özel bir takım toplantılar yapılmıştır. Ancak söz konusu tarihten itibaren huzur derslerinin sarayda yapılması hükme bağlanmıştır." Bkz.: Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, s. 271-272; Mardin, *Huzur Dersleri*, Cilt, I, s. 13-40.

17 Tura, "Hüseyin Avni", s. 17; Mardin, *Huzur Dersleri*, C. I, s. 105-109; Hamit Er, *Darü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, İstanbul, Şahinler Matbaacılık, 1993, s. 194.

18 Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye: "1334/1916 yılında açılıp çalışmaya başlayan birimin akaid, fıkıh ve ahlâk isimli üç encümeni ve her encümenin üç azası vardır. İlmî işlerin yanı sıra, Müslümanların dinî terbiyesinin ve İslâmiyetin yüksek meziyet

yürüttüğü Darü'l-Hikmeti'l İslamiye başkanlığına 1919'da tayin edilmiştir. Bu teşkilatın en uzun başkanlığını yapan isim olması dikkat çekicidir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin ve Darü'l-Hikme'nin kapatılması ile Büyük Millet Meclisi kararıyla 1926'da Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Hadis, Hadis Tarihi ve Kelâm ilmi dersleri hocalığına atanmıştır.¹⁹ Bu durum onun kelâm ilmi kadar hadis ilmiyle de meşgul olduğunu ve bu alanda da uzmanlığının bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Yeni İstanbul Üniversitesi 1 Ağustos 1933 tarihinde kurulmuş ve 19 Kasım 1933'de yapılan törenle ilk açılış töreni düzenlenerek eğitime başlamıştır. İlgili kanunun yürürlüğe girmesiyle 10'u Edebiyat ve İlahiyat olmak üzere toplam 157 müderrisin görevine son verilmiştir. 30 yıllık hizmeti bulunup yeniden görev verilmeyen öğretim üyeleri emekli edilmiştir.²⁰ İstanbul Üniversitesi içerisinde İlahiyat Fakültesi'ne yer verilmemiş yerine Edebiyat Fakültesi bünyesinde İslam Tetkikleri Enstitüsü kurulmuştur.²¹ Yeni kurulan İslam Tetkikleri Enstitüsünde eski hocalardan pek çoğu görevlendirilmişken, İlahiyat Fakültesi'nde görevli oldukları halde bu enstitüde görev verilmeyen beş öğretim üyesi arasında Arapkirli Hüseyin Avni de bulunmaktadır.²²

Buraya kadar hakkında bilgiler verilen Hüseyin Avni, 1926 yılından Fakültenin kapandığı 1933 yılına kadar İlahiyat Fakültesi'nde Hadis

ve faziletlerinin benimsenmesine çalışmak ve bu uğurda eserler basmayı amaç edinmiştir. Bu anlamda Arapgirli'nin 22 adet kelâmı alakalı makalesinin yer aldığı Ceride-i İlmiyye'nin yayınlanmasını da sağlamıştır. 1913'de kurulan Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba 1918'de kurulan Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye idaresine alınmıştır. Arapkirli'nin 1919 yılında başkanlığını yürüttüğü söz konusu bu kurumda Mehmet Akif de sekreter ve aza olarak görev yapmıştır. Bkz.: Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, s. 276; Sadık Albayrak, *Son Devrin İslâm Akademisi*, (*Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye*), İstanbul, 1998, s. 95-107.

19 Tura, "Hüseyin Avni", 18.

20 Zengin, *Medreseden Darülfünundan*, s. 138.

21 Necdet Öklem, *Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu*, İzmir: Ege Üniversitesi, 1973, s. 48-55; Albayrak, *Son Devrin İslâm Akademisi*, (*Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye*), s. 176.

22 Arapkirli Hüseyin Avni ile birlikte İlahiyat Fakültesi hocalarından görev verilmeyenler: Halil Nimetullah, Fuat Köprülü, İsmail Hakkı ve Şekip Tunç Beyler. Ancak Avni dışında kalan diğer dört hoca Edebiyat Fakültesi'nde görevli olup aynı zamanda İlahiyat Fakültesi'nde ders vermekteydiler. Dolayısıyla bunlar arasında görevsiz kalan sadece Avni olmaktadır. Bkz.: Öklem *Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu*, s. 48-62; Zengin, *Medreseden Darülfünuna*, s. 144.

Tarihi, Hadis ve Kelâm müderrisi olarak görev yapmıştır. Ancak Darülfünûn İlahiyat Fakültesi programında Avni'nin 1924-1933 yılları arasındaki dönemde Hadis derslerini okuttuğu görülmektedir. Onun kelâm müderrisliğinin ise 1902 yılında dönemin Maarif Nezareti tarafından Darülfünûn İlm-i Kelâm Müderrisliği'ne atanmasıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. İlahiyat Fakültesi'nde görevlendirildiğinde hadis derslerini okutmakla birlikte, Bâyezid Camii dersiamlığı başta olmak üzere Medresetü'l Mutehassisin İlm-i Kelâm Müderrisliği ve diğer görevleriyle, daha sonra Laleli'de okuttuğu dersler ve Ceride-i İlmiye'de yazdığı kelâmla alakalı 22 makale ve *İlm-i Kelâm Dersleri* adlı eseri, onun kelâmcılığını gösteren en önemli delillerdendir.

Emekli olduktan sonra Sahrayı Cedid'teki köşkünde ikamet etmekte iken yaşının ilerlemesi sebebi ile İstanbul'a gelip gitmekte zorlandığı için Laleli'ye taşınmıştır. Bir müddet burada kendisini sevenlerin ziyaretlerini kabul ile hayatını devam ettirdikten sonra hafif bir rahatsızlıktan sonra 11 Mayıs 1954'de Ramazan ayında iftar vakti İstanbul'da vefat etmiş, Edirnekapı şehitliğine defnedilmiştir.²³ 883 kitaptan oluşan kütüphanesi varisleri tarafından İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) bağışlanmıştır.²⁴

Arapkirli Hüseyin Avni'nin yaşamı boyunca aldığı çeşitli idari görevlere bakılarak, Tanzimat sonrası Osmanlı eğitim sistemiyle ilgili önemli hususlar ortaya çıkmaktadır. Zira Tanzimatla birlikte yükseköğretim, üzerinde en çok durulan hususlardan birisi olmuştur. Bu alana din eğitiminin de alınması II. Abdülhamit döneminin sonlarına doğru, 1900 yılında gerçekleşmiştir. Darülfünûn'un 1863 yılında kurulmasına rağmen yüksek din eğitiminin verilmemesi bu eğitimin medrese tarafından veriliyor olmasına dayandırılmıştır. 1900 yılında yükseköğretime din eğitiminin de alınmasıyla yeni bir dönem başlamış oldu.²⁵

23 Mardin, *Huzur Dersleri*, C. II-III, s. 131.

24 Yurdagür, "Arapkirli Hüseyin Avni", *DİA*, III/329-330; Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler I", *DEÜİFD*, İzmir 2002, C. 15, s. 78; Er, *Darü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi*, s. 195.

25 Zengin, "Medreseden Darülfünuna", s. 3, 37-39; Ali Arslan, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisinin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları", (1911-1912), *Değerler Eğitimi Dergisi*, V, Sayı: 13, Haziran 2007, s. 11.

İşte söz konusu bu dönem Arapkirli'nin hayatı açısından ayrı bir öneme sahip olmaktadır. Zira O, medrese eğitim sistemine dâhil alanlarda da, yükseköğretim alanında da çeşitli vazifeleri yerine getirmiş bir isimdir. Buradan hareketle Arapkirli'nin hayatı bağlamında yüksek din eğitiminin üniversiteye dâhil edilmesinin sonuçlarıyla ilgili bazı değerlendirmelerin yapılması mümkün olmaktadır.

Öte yandan önemli tartışmalara konu olan Dini Islahat Projesi Mealesinde Arapkirli'nin de adı geçmiştir. 1928 yılında meydana gelen bu olay aynı zamanda İlahiyat Fakültesi'nin yapması gereken bir görev olarak mı, yoksa İlahiyat Fakültesi'nin inkılaplara destek vermesi şeklinde mi değerlendirilecekti.²⁶ Söz konusu beyannamenin altında şu imzaların yer aldığı iddia edilmektedir. Köprülüzade Fuad, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İzmirli Hakkı, Halil Halid, Halil Nimetullah, Mehmet Ali Ayni, Şerafettin Yaltkaya, Arapkirli Hüseyin Avni, Hilmi Ömer, Yusuf Ziya, Babanzade Naim Bey ve Ferit Kam. Babanzade Naim Bey ve Ferit Kam'ın imzayı atmaktan vazgeçtikleri ve heyeti terk ettikleri iddiaları da söz konusu olmuştur.²⁷ Bu projenin altında imzası bulunan İlahiyat Fakültesi hocalarıyla ilgili çeşitli değerlendirme ve yorumlarda bulunulmuş, söz konusu olayın gerçekleşip gerçekleşmediği noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda projede imzası bulunan İlahiyat Fakültesi'nin önemli hocalarından Yusuf Ziya Yörükan'ın İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuası'nın 15 Haziran 1947 tarihli 73. Sayısında yer alan röportajındaki ifadeleri olayın kesinlikle meydana gelmediğini göstermektedir:

“..Yalnız benim değil hiçbir arkadaşımın da imzası yoktur. Böyle bir layiha ne müderrisler meclisinde ne de başka bir komisyonda müzakere bile edilmedi. Arkadaşlardan biri, müderrisler meclisinde müzakere edilmek üzere böyle bir şey kaleme almış, müderrislere birer suret vermiş, bir suret de gazeteye göndermiş. Bir emrivaki karşısında bırakılmak istenildiği anlaşılınca çok canımız sıkıldı. Meselenin aslından haberimiz

26 Zengin, *Medreseden Darülfünuna*, s. 142.

27 Büyük Doğu, 2 Mayıs 1947, Yıl: II, C. III, s. 61; Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahitler*, İstanbul 1990 (8. baskı), s. 420-23.

yokken bütün müderrisler namına işin gazetelere aksetmesi pek tuhaftı. 'Bunun bir müzakere mevzuu yapılması doğru değildir' denildi ve müderrisler meclisi toplanmadı. Binaenaleyh layiha denilen bu şey imza edilmek şöyle dursun, müzakere bile edilmedi."²⁸

Röportajdan da anlaşılacağı üzere böyle bir toplantı zaten gerçekleştirilememiştir. Aynı söyleşide ortaya çıkan başka bir durum da, imzası bulunan müderrisler yazılırken dile getirilen Babanzade Ahmed Naim ve Ferit Bey'in imzalarını geri çekmeleri konusunun doğru olmamasıdır. Yörükün'ın ifade ettiği üzere, bu her iki isim aslında İlahiyat Fakültesi'nde müderris olmadıkları için onların bu mesele ile alakaları olmamıştır.²⁹ Durum ne olursa olsun, onun ilmi ve fikri yönü değerlendirilirken dönemin şartlarını dikkate almadan yapılan yorumlar aşırı gelebilir. Zira ilmi ve şahsi yönüyle bilinen ve saygı duyulan bir isim olarak Hüseyin Avni, Saltanat, Meşruiyet ve Cumhuriyet dönemlerini görmüş, dönemin hızlı geçişleri arasında karşılaşılan sorunları ve zorlukları bizzat yaşamıştır.

Buraya kadar ilim yolculuğu ve bu bağlamda elde ettiği idari görevler üzerinde duruldu. Buna göre Hüseyin Avni, Ders Vekaleti ve Meclis-i Mesalih-i Talebe azalığı, Fatih Sahn Medresesi Edebiyyat-ı Arabiyye müderrisliği, Şura-yı İlmiyye Encümeni azalığı, Istılahat-ı İlmiyye Encümeni azalığı, Darü'l-hilafeti'l-aliyye Medresesi'ne bağlı Medresetü'l-Mütehassisinin umum müdürlüğü ve aynı medrese ile Darülfünun-ı Osmani Ulum-ı Aliye Şubesi'nin İlm-i Kelâm müderrisliği gibi önemli ilmi ve idari görevlerde bulundu.

b. İlmî Kişiliği

Arapkırlı Hüseyin Avni eser yazmak, öğrenci yetiştirmek, nasihatlerde bulunmak, akşam dersleri vermek, vaaz etmek gibi birçok alanda hizmet etmiş, kültürel faaliyetlerde bulunmuş bir kelâmcı olarak dönemine

28 Yusuf Ziya Yörükün'ın ilgili röportajı için bkz.: Mustafa Şekip, "Dini İnkılap ve Islahat Hakkında", *Türk İslâm Ansiklopedisi Mecmuası*, 1947, C. II, No: 73, s. 9.

29 Mustafa Şekip, "Dini İnkılap ve Islahat Hakkında", *Türk İslâm Ansiklopedisi Mecmuası*, 1947, C. II, No: 73, s. 10.

ışık tutan önemli bir isim olarak kabul edilmiştir. Döneminin en yüksek ilim müesseselerinden mezun olmuş ve batılılaşmanın en hareketli dönemlerinde İstanbul gibi bir ilim kültür merkezinde en yüksek düzeyde hizmetler ifa etmesiyle oldukça önemli bir konumda yer almıştır.

Onun bir başka özelliği ise saltanat, meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerini yaşamış her dönemin Türk toplumunda bırakmış olduğu izleri, bu geçişlerin sebep olduğu kültür değişimlerini bizzat yaşamıştır. Eğitim sistemiyle alakalı önemli değişiklikler onun yaşadığı döneme rastlamıştır. O nedenle Avnî'nin özellikle ilahiyat eğitiminin yüksek öğrenime dâhil edilme çalışmalarının yapıldığı yıllarda yaşaması ve bu değişikliklere göre çeşitli görevler almış olması onun ismini daha çok öne çıkarmaktadır. Neticede kendisinin yeni hadise ve cereyanlar karşısında bağlı bulunduğu değerleri muhafaza ettiği anlaşılmakta, söz konusu dönemde vurgulanan klasik kelâmın ihmal edilmemesi hususunu Arapkirli'nin ilmî kişiliğinde de görmek mümkün olmaktadır.³⁰

c. Eserleri

1. İlm-i Kelâm Dersleri
2. En-Nakdü'r-Râyic li-Dîbâceti'n-Netâ'ic
3. Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyyeti'l-Büstiyye
4. Ta'likat 'ale'l-Kasîdeti'l-Lâmiyye
5. Kayıtlı Kavaid-i İ'rab

2. Kelâmî Görüşleri

a. İlm-i Kelâm'a Dair Eserine Göre Kelâmî Görüşleri

Hüseyin Avnî'nin Darulfünûn'da okuttuğu Kelâm derslerine ait notlarından oluşan *İlm-i Kelâm Dersleri* adlı eseri kelâm alanında önemli bir çalışması olup, Darulfünûn Mecmuası adlı külliyat içinde yayımlanmıştır. Bu eserin iki baskısı yapılmış, birincisi İstanbul'da 1328 yılında

30 Yurdağür, "Arapkirli Hüseyin Avnî", *DİA*, III/330.

olup 272 sayfadır.³¹ İkinci baskısı ise yine İstanbul'da 1331 yılında yapılmış 192 sayfa Osmanlıca bir eserdir. Kelâm ilmine dair eserlerinin arasında en kapsamlı olanıdır.

Son dönemde yazılan kelâm kitaplarında biraz da dönemin metoduna uyararak bilgi ve varlıkla ilgili bölümler azaltılmış, böylece hem ulûhiyet ve nübüvvet gibi problemlerle, hem de dönemlerindeki düşünce ve eğilimlerle daha çok ilgilenilmiştir.³² Hüseyin Avni de dönemin bu metoduna uyararak eserine 'Mukaddime' ile değil, doğrudan 'Ulûhiyet' bölümünden ve ona bağlı olarak Allah'ın sıfatlarıyla başlamıştır. Avni'ye göre, Allah Teâlâ'nın zatının hakikat ve mahiyetini bilmek ve anlamak mümkün olmadığı için Allah'ın zatını bilmekle mükellef değiliz. İnsan, gücü nispetinde yaratılmış varlıklardan yaratanın var olduğu deliline göre Allah'ın şanına layık olan sıfatlarını bilmekle mükelleftir.³³ Vahdaniyet sıfatı bağlamında Allah'ın sıfatlarının benzerinin hiç kimde bulunmamasını Vahdaniyet-i Sıfat, yarattıklarında başkasının katkısı ve ortaklığının olmamasını da Vahdaniyet-i Ef'al olarak açıklamış daha sonra tevhidin ispatında kelâmcılar tarafından çok sık kullanılan burhan-u temanü delilini izah etmiştir.³⁴

Allah'ın sonradan yaratılanlara benzememesi demek olan³⁵ Muhafeftün li'l-Havadis'i açıklayan Avni'ye göre Allah Teâlâ zatında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir şeye benzemez. Kıyam bi Nefsihi konusunda Allah Teâlâ'nın zatı ile kaim, mekân yön ve bunların teferruatından hiçbir şey muhtaç olmadığını belirtmiştir.³⁶

Avni, Gayb'ı yalnız Allah'ın bilebileceği³⁷ âyetinden hareketle mutlak gayb'ı sadece Allah'ın bilebileceğini ifade etmiş, ancak kullarından dilediğine bazı bilgileri bildirmesine mani olmadığını belirtmiştir. Bunun için peygamberlerin ve velilerin gaybdan ve geleceğe ait işlerden

31 Arapkırlı Hüseyin Avni, *İlm-i Kelâm*, Haz.: Ebu'l-Ula; Nşr. Eşref Edib, İstanbul, Sıratı Müstakim Matbaası, 1328, 272 s.

32 Özerverli, *Yenilik Arayışları*, s. 69.

33 Avni, *İlm-i Kelâm*, s. 1-3.

34 Avni, *İlm-i Kelâm*, s. 4-5.

35 Emrullah Yüksel, *Sistemantik Kelâm*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 41.

36 Avni, *İlm-i Kelâm*, s. 8-9.

37 Yunus, 10/20.

haber vermesinin caiz olduğunu söylemiştir. Ona göre aslında insanın gaybı tam anlamı ile bilmesi mümkün olmayıp, Allah'ın ona bildirdiği kadarı ile bilebilir. Öte yandan husuf ve kûsuf gibi tabiat olaylarıyla ilgili tahmin ve yorumların gayb'dan haber verme olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.³⁸

Ulûhiyet bölümünde Allah'ın sıfatları konusunu ele alan Avnî, sıfatların zat'tan ayrı/gayrı oluşuyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Allah Teâlâ'nın sıfatları ezeldir, Zatı ile kaimdir. Hiçbir zaman O'ndan ayrılmaz. Sıfat zatının aynı olmadığı gibi zatının gayrı da değildir. Zatının aynı değildir; Çünkü hiçbir sıfat mevsufunun aynısı olmaz. Zatının gayrı da değildir; Çünkü böyle olsa sıfatı ilahiye kadim ve ezeli olduğundan kadim olan varlıkların birden çok olmasını gerektirir. Allah Teâlâ'nın sıfatlarının zatından ayrı olduğu söylenirse, onların hadis olması gerekir. Bu şekilde bir taraftan ilahi sıfatların hadis olması, diğer taraftan Allah Teâlâ'nın hadis olana mahal olması gibi sakıncalar ortaya çıkar.³⁹ Bu açıklamalarında daha net olmak üzere diğer bölümlerde de Taftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid* adlı eserinden ilgili bölümlerin alındığı anlaşılmaktadır.⁴⁰

Hıristiyanlık ve Yahudiliğe yönelik reddiyelerde Mütেকaddimun dönemi kelâmcılarının eleştirileri sonraki dönemlere göre daha ağır basmaktadır. Bu bağlamda mütেকaddimun dönemi kelâmcıları ilahi dinlerin özellikle Hıristiyanların tevhit ve nübüvete dair görüşlerini tenkide tabi tutmuşlardır.⁴¹ Arapkirli de ilk dönem kelâmcılarında olduğu gibi Hıristiyanlık eleştirisine fazlaca yer vererek özellikle teslis inancını eleştirmiştir.⁴²

Husun ve Kubuh meselesine değinen Avnî, mezheplerin konuyla alakalı ihtilaflarını verdikten sonra, aklın bu konuda tek başına yeterli

38 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 12-13.

39 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 32-35.

40 Sa'deddin et-Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi: Şerhu'l-Akaid*, Haz. Süleyman Uludağ, 2. bs., İstanbul: Dergah Yayınları, 1982, s. 157-164.

41 Mustafa Sinanoğlu, *İslâm Kaynaklarından Hıristiyanlık: Kelâm Açısından Bir Yaklaşım*, TDV İsam, İstanbul 2001, s. 76-104.

42 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 47-51.

kaynak olmadığı hükmünü tekrarlamıştır.⁴³ Hüseyin Avni'ye göre; Allah Teâlâ'yı idrak edebilmek için insanda hiçbir kuvvet yoktur. Duyularımız ve aklımız hep mümkünata taalluk edebilir. Şu durumda eserden müessire istidlal ederek Allah Teâlâ'nın varlığını ispat edebiliriz. Çünkü eserden müessire istidlal açık ve net bir ispattır.⁴⁴ Bu dönemde genellikle ulûhiyette Allah'ın varlığıyla ilgili olarak hudûs ve imkân delilleri yerine fitrat ve gaye delilleri kullanılmış olmasına rağmen Arapkirli farklı olarak hudûs ve imkân delillerini kullanmıştır. Ayrıca cevher-araz nazariyesi üzerinde karmaşık izahlara girilmemiştir.⁴⁵ Bu tür izahlara girilmemesi eserin daha çok ders notları şeklinde olmasıyla ilgili olsa gerekir.

Arapkirli İsbat-ı vâcip'le alakalı olarak zamanının önemli akımlarından Materyalistlere cevap olacak açıklamalarda bulunmuştur. Zira yakın dönem kelâmcıları İslâm'a hangi konuda saldırı geliyorsa onunla ilgilenmeyi, o meseleyi ele alıp gerçeği ortaya koymayı kelâmın ve kelâmcıların görevi olarak kabul etmişlerdir.⁴⁶ Buna göre söz konusu dönemde Allah'ın varlığı saldırılan konuların başında geldiği için Arapkirli konuyu gündemine almıştır. Ona göre Allah'ın varlığı hususunda muhalefet edenler, âlemin yaratıcısının olmadığını söyleyen 'dehriler' ve 'maddiyyun'/materyalistler'dir. Dehriler bütün varlığın dayanağı 'zaman'dan ibaret olup, sonsuza dek zamanın geçmesiyle 'dehr/zaman'ın kâinatı var eden olduğunu iddia ederek; zamanın kâinata ilintisini beyan edip, bundan başka bir delil ortaya koyamamışlardır. Bunun ise zamanın yegâne yaratıcı olmasını gerektirmeyeceği açıktır. Eskiden 'dehriler' denilenlere zamanımızda 'Maddiyyun/materyalistler denilmektedir. Maddiyyun maddenin kadim olduğunu söyleyerek yaratıcıyı inkâr etmişlerdir.⁴⁷

Yeni İlm-i Kelâm döneminde üzerinde fazlaca durulan konulardan biri de nübüvvet meselesidir. Zira İslâm inancının temel esaslarından olan nübüvvet, İslâm'ı diğer dinlerden ayıran bir özelliktir. Arapkirli

43 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 86–87.

44 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 94–108.

45 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 90–95.

46 Özervarlı, *Yenilik Arayışları*, s. 150.

47 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 109.

eserin ilk 114 sayfasında yer alan ulûhiyet konularından sonra Nübüvvet konusunu ele almıştır. Dönemin özelliklerinden de kaynaklanan nedenlerle Arapkirli eserinde nübüvvetin ispatı, aklen imkânı, faydaları gibi konuları akli izahlarla işlemiştir.⁴⁸

Dönemin bir başka özelliği de mucize konusuna farlı yaklaşımların ortaya çıkmasıdır. Söz konusu döneme ait kelâmcılar hissî mucizelerin İslâm'da önemli bir yerinin bulunmadığını, manevi mucizelerin daha önemli olduğunu vurgulamışlardır.⁴⁹ Arapkirli de mucize konusunu klasik olarak işledikten sonra mucizeyi inkar eden materyalist ve natüralistlere cevap vermiş ancak Hz. Peygamber'in hissî mucizelerine yer vermemiştir. Hz. Muhammed'in nübüvvetini işlerken, cehalet ve zulüm içindeki bir kavmin ilmi ve amelî faziletlerle nasıl aydınlatıldığını belirtmiştir.⁵⁰

Önceki ilahi kitaplarda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) geleceğiyle ilgili müjdeleri Tevrat ve İncil'den örneklere vererek anlatmıştır.⁵¹ Allah Rasûlü'ne ait özellikleri ayrı bir başlık altında toplayan Avnî, yine nübüvvet konusu içinde İslâm'ın diğer dinleri neshettiği, bunun da aklen ve naklen caiz olduğundan bahsetmiştir.⁵²

Nübüvvet bölümünden sonra uhreviyyat⁵³ bölümünde çeşitli konuları ele almıştır. Döneminde tartışılmaya başlanan azabın ebedi olmadığı yönündeki düşüncelere karşı “dünyanın zevk ve kederi muvakkat, uhra-
nın naîm ve cahîmi müebbeddir” diyerek cevap vermiştir.⁵⁴ Zira cennet ve cehennemin ebedîliği konusu kelâm kitaplarında yer alan önemli konular arasındadır.⁵⁵ Haşr-i cismânîyi işlerken, yeniden dirilmeyi inkar edip bunun aklen mümkün olmadığını söyleyenlere bu konuda insanları ikna ederek gerçekleri açıklamak din âlimleri için önemli bir vazifedir diyerek konuyu önemseyişini ortaya koymuştur.⁵⁶

48 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 115.

49 Sait Özervarlı, *Yenilik Arayışları*, s. 122.

50 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 135-145.

51 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 167.

52 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s.178-184.

53 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s.192.

54 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 194.

55 et-Taftazânî, *Şerhü'l-Akaid*, haz. Süleyman Uludağ, s. 259.

56 Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 253-260.

Son dönemde kelâm ilmine yeni bazı konular da ilave edilmiştir. Arapkırlı bu konulara özel bir yer vermemiştir. Bunlar ilmin değeri, ibadetlerin gerekliliği ve gayesi, insan hakları, kadının statüsü gibi yeni konulardır.⁵⁷

b. Makalelerine Göre Kelâmî Görüşleri

Döneminin resmi yayın organlarından biri olan 'Ceride-i İlmiye dergisinin⁵⁸ kelâma dair bölümünü yazmış olan Hüseyin Avni'nin toplam yirmi iki adet makalesi bu dergide yayımlanmıştır. 44 ila 79. sayıları arasında düzenli olarak yayımlanmaya çalışıldığı görülen yazılarıyla ilgili birkaç sayıda aksamalar olduğu ve bu sayılarda Hüseyin Avni'nin yazılarının yer almadığı görülmektedir.

1. Mukaddime⁵⁹

Bu makalesinde ilimden ve her ilmin bir konusunun bulunduğundan bahseden Hüseyin Avni, ilmin gayesini açıklamıştır. Daha sonra kelâm'ın tarifini vermiş, kelâmın konusu ve gayesini aktarmış bu ilmin üstünlük ve faziletine dair görüşlerini ortaya koymuştur.

2. İlm-i Kelâmın Vâzı⁶⁰

Bu makalesinde Kelâm ilminin gerçek sahibinin Yüce Allah ve Rasûlü olduğunu ifade eden Hüseyin Avni, çeşitli eserler ortaya koyarak

57 Sait Özervarlı, *Yenilik Arayışları*, s. 150–160.

58 Ceride-i İlmiye: "Bâb-ı Meşihat tarafından 1914–1922 yılları arasında İstanbul'da yayımlanan dergi. Osmanlı Devleti'nin dinî ve idarî kurumlarından biri olan Bâb-ı Meşihat ile buna bağlı kuruluşlardan Fetvahane ve şer'î mahkemelerin dinî meselelerle ilgili fetva, hüküm ve kararlarının, medrese ve tekkelerle Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye gibi dinî kuruluşlara ait talimat, nizamname ve haberlerin duyurulması maksadıyla yayımlanmıştır. Son sayılarında Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'ye sorulan sorulara verilmiş cevapların da yayımlandığı derginin ikinci devresinde yazılan bulunan ilim adamları arasında İzmirli İsmail Hakkı, Seyyid Nesib, Ferid Bey, Ali Rızâ Bey, Şerif Sâdeddin Efendi, Rebî Molla, Arapkırlı Hüseyin Avni, Hafız İsmail Efendi, Cevdet Efendi, Hamdi Efendi, Şevketi Efendi, Ahmed Râsim Avni Efendi gibi isimler yer almaktadır. Bkz.: Albayrak. *Son Devrin İslâm Akademisi*, s. 135–167.

59 Avni, "Mukaddime" *Ceride-i İlmiyye*, İstanbul 1337, sayı 44, s. 1322–1330.

60 Avni, "İlm-i Kelâmın Vâzı," *Ceride-i İlmiyye*, İstanbul 1337. sayı 45, s. 1342–1347.

kelâm ilminin oluşmasını sağlayanlardan bahsederken öncelik sırasının Ebu Hanife’de olduğunu daha sonra Ebu’l-Hasan el-Eş’ârî ve Ebu Mansur el-Mâtürîdî’nin geldiğini belirtmiştir. Daha sonra Kelâm ilminin isimlerinden ve Kelâm isminin tercih edilmesine dair sekiz sebepten bahsetmiş, Kelâm ilminin delillerine ve meselelerine dair görüşlerini ortaya koymuştur.

3. Ahkâm-ı Şer’iyye-i Diniyyenin Keyfiyyet-i İtikada ve Amele Tealluku⁶¹

Bu başlığı taşıyan makalesinde dinî hükümlerin amellere ve itikada etkisini inceleyen Arapkirli, İslam dininin hükümlerinin bir kısmı itikada diğer kısmı da amele bağlı olduğu için, İslam Ahkâmı’nı ikiye ayırmıştır. Buna göre birinci kısma giren hükümler akıl ve nakil açısından inanılması gereken kesin hükümlerdir. İkinci kısım ise İbadet, Muamele ve Ukubâta dair dini hükümler olup nakledile gelen naslardan çıkarılan bu hükümler asıl ile değil, teferruat ile ilgilidir. Dinî ilimlerin tedvin sebebinden bahseden Avnî, ilk eserin Ebu Hanife’nin “el-Fıkhu’l-Ekber”i olduğunu ifade etmiştir.

4. Mütেকellimîn ve Hükemâ⁶²

Makalesinde âlemin ve insanın yaratılışıyla ilgili hüküm vermek için iki yolun bulunduğunu belirten Hüseyin Avnî, birincisinin Nazar ve istidlal yolu olduğunu bu yolun sahiplerinin şeriata uyararak hüküm veren kelâmcılar olduğunu savunmuştur. İkinci yolun sahiplerinin ise herhangi bir dine uymadan sadece kendi akıllarına göre hüküm veren Meşşâiler olduğunu ifade etmiştir.

5. Edille-i Şer’iyye, Ef’âl-i Mükellefin⁶³

Makalesinde bu başlığı kullanan Avnî, delilin tanımını yaptıktan sonra aklı, naklî ve şer’î olmak üzere üç kısım olduğunu savunmuştur.

61 Avnî, “*Ahkâm-ı Şer’iyye-i Diniyye’nin Keyfiyeti, İtikada ve Amele Taalluku*”, *Ceride-i İlmiye*, 47. Sayı, İstanbul, 1337, s.1433-1442.

62 Avnî, *Mütেকellimîn ve Hükemâ*, *Ceride-i İlmiyye*, İstanbul 1337, sayı 48, s.1485-1490.

63 Avnî, “*Edille-i Şer’iyye, Ef’âl-i Mükellefin*”, *Ceride-i İlmiyye*, İstanbul 1338, sayı 49, s. 1534-1537.

Mükellefin fiillerinden bahsederken fiilleri itikat, ibadet, muamelat, ukubat ve kefarete gibi kısımlara ayırmış, daha sonra bu fiillere ait örnekleri vermiştir.

6. İlim, İlmin Tarifi ve Adem-i Tarifindeki Mezahib⁶⁴

Bu başlık altında mutlak ilmin tarifine dair görüşleri üç grup olarak ele almıştır. Buna göre birincisi; Fahreddin Razî'nin seçtiği görüştür; Ona göre mutlak ilim zorunlu ve bedihî'dir. Tarif olunamaz, tarife ihtiyaç duymaz. İkincisi; İmamü'l-Haremeyn Cüveynî ve Gazalî'nin görüşü: Onlara göre mutlak ilim nazarî/teoriktir. Zorunlu ve bedihi/açık değildir. Tarife ihtiyacı vardır. Fakat tarifi gerçekten zordur. Üçüncüsü: Ulemanın çoğunun görüşü; Mutlak ilim nazaridir, tarifi mümkündür. Fakat tarifinde çeşitli görüşler beyan edilmiştir.

7. Aksam-ı İlm⁶⁵

Aksam-ı İlm başlığını verdiği makalesinde Avnî, ilmi zatı itibariyle tasavvur ve tasdik olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Eğer ilim nispetin vukuu veya vukuunun olmamasını kabul etmek anlamında bir hüküm olursa "tasdik", olmazsa "tasavvur" dur. Müttekaddimûn Kelâmcılarına göre ilim; hükme maruz kalan idrak olursa "tasdik", olmazsa "tasavvur" dur. Müteahhirûna göre hükümden hâli/soyutlanmış olursa "tasavvur", hâli olmazsa "tasdik"tir. Elde etme bakımından da ilmin zaruri ve nazarî olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirten Avnî, mücerred akıl ile açıkça ortaya çıkan ilmi zarurî ilim olarak kabul etmiştir. Daha sonra tafsilî ve icmalî ilim diye başka bir taksimde bulunan Avnî'ye göre tafsilî ilim malumun parçalarını ve mertebelerini tek tek anlamak ve kavramaktır. İcmalî ilim ise, bir defada tamamının anlaşılmasıdır.

8. Esbab-ı İlm⁶⁶

Avnî bu makalesinde Esbâb-ı ilim sayılan duyuların beş tane olduğunu ifade etmiştir. Bunların işitme, görme, koklama, tatma, dokunma

64 Avnî, "İlim, İlmin Tarifi ve Adem-i Tarifindeki Mezâhib" *Ceride-i İlmiyye*, İstanbul 1338, sayı 50, s.1578-1582.

65 Avnî, "Aksam-ı İlm", *Ceride-i İlmiye*, 51. Sayı, İstanbul, 1338, s.1624-1628.

66 Avnî, "Esbab-ı İlm", *Ceride-i İlmiye*, İstanbul, 52, 1338, s.1654-1657.

azaları olduğunu sayarak aklın varlığına hükmettiği duyuların da bu beş tanesi olduğunu belirtmiştir. Bunların Allah'ın kudretiyle, dışımızdaki şeylerle münasebetimizi sağlayan beden azaları olduğunu savunmuştur. Bunun yanı sıra insana ait duyuları ele aldığı bu makalesinde Avnî iç ve dış duyulardan bahsederek neticede dış ve iç duyuların toplamına Meşair-i Aşere/On duyu adının verildiğini vurgulamıştır.

9. Hiss-i Basar Yahut Kuvve-i Bâsira, Hiss-i Şem Yahut Kuvve-i Şamme, Hiss-i Zevk veya Kuvve-i Zaika, Hiss-i Lems veya Kuvve-i Lâmise⁶⁷

Makalede gözün katmanlarından ve görme şartlarından bahseden Avnî, Hiss-i şemm derken koku duyusunu ele almış, hiss-i zevkte tatma duyusundan bahsetmiş, daha sonra hiss-i lems/dokunma duyusu hakkında bilgiler vermiştir.

10. Havâss-ı Bâtine⁶⁸

Havâss-ı Bâtine isimli makalesinde havas-ı bâtineyi müşterek, hayat, kuvve-i mutasarrıf, kuvve-i vahime ve kuvve-i hafize kısımlarına ayırmıştır.

11. Haber-i Sâdık⁶⁹

Bu makalede ilme ulaşma yollarından bahsetmiştir. Bu anlamda ilme ulaşma yollarından birisinin de haber-i sâdık olduğunu ifade eden Avnî daha sonra haberi “doğru ve yalan olması muhtemel olan söz” olarak tanımlamıştır. Haber, nispet edildiği hariçteki ögeye ve durumun aslına uygun ise ‘haber-i sâdık, değil ise ‘haber-i kâzip olur. Ona göre de Haber-i Sâdık, Haber-i Mütevatir ve Haber-i Rasul olmak üzere iki çeşittir.

67 Avnî, “Hiss-i Basar yahut Kuvve-i Bâsira, Hiss-i Sem Yahut Kuvve-i Samme, Hiss-i zevk veya kuvve-i Zaika, Hiss-i Lems veya Kuvve-i Lâmise” *Ceride-i İlmiyye*, İstanbul 1338, sayı 54, s.1714–1749.

68 Avnî, “Havâss-ı Bâtine”, *Ceride-i İlmiyye*, İstanbul 1338, sayı 55, s. 1746–1749.

69 Avnî, “Haber-i Sadık” *Ceride-i İlmiye*, 56, İstanbul, , 1338, s. 1777–1780.

12. Haber-i Rasûl⁷⁰

Bu makalede Allah Rasulü'nün verdiği haberlerin haber-i rasûl olduğunu belirten Avnî, bu haberin mütevatir, meşhur ve âhad olmak üzere üç kısım olduğundan bahsetmiştir.

13. Aklın Meratibi⁷¹

Bu makalede Avni, âlimlere göre aklın dört mertebeye ayrıldığını belirtmiştir.

1. Akl-ı Heyûlânî: Nefsin makul olanları algılama yeteneğinden ibarettir. Bu akıl, yaratılışının başından itibaren insanda mevcuttur. İdrak edemediği halde yazı yazma yeteneğine sahip olan çocukların bulunması gibi.

2. Akl-ı Bi'l-Meleke: Akl-ı Heyulani'nin nazariyata ulaşmasını sağlayan, zorunlu bilgileri elde etme yeteneğidir. Kör olan bir kimsenin yazma öğrenebilmesi gibi. Şer'an mükellef olmamızı sağlayan bu yetenektir. Zira insan bu akıl ile hayvanlardan ayrılır.

3. Akl-ı Bi'l-Fiil: Bedihiyattan/açık bilgilerden nazariyatı/teorileri çıkarmayı sağlayan yetenektir. Yazarın yazı yazdığı andaki yazma eylemine güç yetirmesinde olduğu gibi.

4. Akl-ı Müstefad: Algıladığı ve kurguladığı teorilerin daima hazırda tutulmasıdır. Yazı yazmada ustalaşmış olan birinin yazmaya bi'l-fiil başlaması ve devam ettirmesi gibi. İşte bu akıl ile sabit olan ilim, zorunlu/zarûri ilimdir. Bütünün parçasından büyük olduğunu bilmek gibi.

14. Malum ve İnde'l-Mütekellimîn Malumun Aksamı⁷²

Malum ve malumun bölümlerini konu edindiği makalesinde Avnî, malumu bilinmesi ve kendisinden haberdar olunması şanından olan şey olarak tanımlamıştır. Malum, Müteahhirûn âlimlere göre Kelâm

70 Avnî, "Haber-i Rasûl", sayı: 57, s. 1817-1820.

71 Avnî, "Aklın Meratibi" *Ceride-i İlmiye*, 58, İstanbul, , 1338, s.1851-1853.

72 Avnî, "Malum ve İnde'l-Mütekellimîn Malumun Aksamı" *Ceride-i İlmiye*, 59. Sayı, İstanbul, 1338, s.1875-1877.

ilminin konularından birini teşkil eder. Kelâmcıların çoğuna göre malum ikiye ayrılır: Ma'dum ve Mevcut. Ma'dum, hariçte varlığı gerçekleşmemiş olan, Mevcut ise hariçte varlığı gerçekleşmiş olandır.

15. Araz⁷³

Varlık ve ona bağlı olarak tabiat konuları genellikle hudûs doktrini üzerine kurulmuştur. Ancak bu konular yakın dönem kelâm kitaplarında yeterince yer bulamamıştır.⁷⁴ Cevher ve araz konularını içine alan bu bölümle alakalı olarak Avnî, *Araz* başlıklı makalesinde 'araz'ın kendi arasında iki kısma ayrıldığından bahsetmiştir. Araz ya canlılara has olur; ilim, irade, kudret ve Kelâm gibi. Ya da canlılara has olmaz, Kevn-i erbea/dört oluşum ile algılanan nitelikler gibi. Kevn-i Erbea; hareket, sükûn, ictima ve iftiraktır.

16. Araz-ı Gayr-i Nisbiyye, Araz-ı Nisbiyye⁷⁵

Nisbi olan ve nisbi olmayan arazları incelediği bu makalesinde nisbi olmayan arazlar için "kaç", "nasıl", "zaman", "adet" in geçerli olduğunu, nisbi arazlar içinse "mekan" ve "zaman" in geçerli olduğunu anlatmıştır.

17. Maddiyûn'a Göre Malum ve Mevcudun Aksamı⁷⁶

Bu başlığı kullandığı makalesinde malum ve mevcudun kısımlarını incelemiş, konuyla ilgili materyalistlerin kabullerini eleştirmiştir. Hüseyin Avnî, döneminde yayılmaya başlamış olan ve İslam akidesine aykırı kabulleri olan muhtelif fırkaların görüşlerini ele alıp cevaplandırarak, İslam inancını savunmayı amaçlamıştır. Örneğin malum ve mevcut hakkındaki tartışmayı şöyle ele almıştır. Maddiyûna/materyalistlere göre varlıklar madde ve maddiyata indirgenmiştir. Çünkü onlara göre şahit olunan ve keşfolunan hakikatlerin tamamı maddidir. Buna göre keşfolunmayanların da maddi olması lazım gelir. Avnî'ye göre Maddiyûn/

73 Avnî, "Araz" *Ceride-i İlmiye*, Sayı: 68, İstanbul, 1339, s.2167-2170.

74 Özervarlı, *Yenilik Arayışları*, s. 89.

75 Avnî, "Araz-ı Gayri Nisbiyye, Araz-ı Nisbiyye", *Ceride-i İlmiyye*, İstanbul, 1340, sayı 69, s. 2195-2199

76 Avnî, "Maddiyûn'a Göre Malum ve Mevcudun Aksamı" *Ceride-i İlmiye*, 70.Sayı, İstanbul, 1340, s.2246-2250.

materyalistler kâinatın özü konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları kâinatın özü, maddeler ve sonsuz cüzlerdir ve bazıları kuvvet; bazıları ise esîr (tartısız, elastiki, hafif ve akıcı bir cisim), bazıları ise uzaydır demişlerdir. Halbuki bu kâinatın mahiyeti ve suretleri gibi özü de yok iken var edilmiştir. Onu var eden zat da bütün yaratılmışları şu harika nizam üzere yaratan Allah Teâlâ'dır.

18. Takaddüm ve Teahhur⁷⁷

Avnî bu makalesinde tekaddumun çeşitli olduğunu söylemiştir. Bu anlamda elin hareketinin anahtar üzerindeki tekaddümünü tekaddum bi'l-illiyye; birin ikiden önce olmasını tekaddum bi't-tab'; Babanın oğul üzerinde tekaddümünü tekaddum bi'z-zaman, Âlimin müteallim üzerine tekaddümünü tekaddum bi'ş-şeref; Mescide imamın cemaate tekaddümü veya birinci saffin ikin saf üzerine tekaddümünü tekaddum bi'r-rütbe; Dünün bugüne nazaran tekaddümünü takaddum biz'z-zât şeklinde beş kısım tekaddümden bahsetmiştir.

Teahhur ise bazıları tarafından altı kısma ayrısı da Avnî beş olarak kabul etmiştir. Zira tekaddümü beşe ayırmıştır ki bu beşin karşılığı olan şeyler de teahhurdur. Yani bir emrin başka bir emir üzerine tekaddümü, diğerinin teahhurunu gerektirir.

19. Delil⁷⁸

Avnî, Kelâmcıların tarifteki "ilim/bilmek" kaydını yakîni bilgiye hasrettiklerini belirtmiştir. Bundan dolayı, delil yakînî bilgiyi gerektirir. Zanni olan delile "emâre" denilir ve "bilinmesinden başka bir şey hakkında zannın ortaya çıkmasını sağlayan şeydir" diye tarif edilir.

20. Hakâyik-i Eşyanın Sübutu⁷⁹

Avnî, insanın hariçte gördüğü eşyanın sabit olduğunu söylemiştir. Buna göre eşyanın nefyi gerçekleşmezse sübutu da gerçekleşmez. Eşyanın hakikatinin sübutunu ispatladıktan sonra Sofistaiyye'ye cevap vermiştir.

77 Avnî, "Takaddüm ve Teahhur" *Ceride-i İlmiye*, İstanbul,72, 1340, s. 2319-2327.

78 Avnî, "Delil" *Ceride-i İlmiye*, İstanbul,73, 1339, s.2372-2379.

79 Avnî, "Hakâyıkı Eşyanın Sübütü", *Ceride-i İlmiye*, İstanbul 1340, 74-75, s.2421-2427

22. Nazarın Tarifi ve Marifetullah'da Nazarın Vücûbu⁸⁰

Bu makalesinde nazarı; meçhul olanı aklın ve zihnın düşünerek bulması ve anlaması olarak tanımladıktan sonra sahih ve fasid olmak üzere iki türlü nazarın varlığından bahsetmiştir. Buna göre istenen şeye götürürse sahih nazar, istenen şeye götürmezse fasid nazar olur. Sahih nazarın vacip olmasını ispat eden iki yol vardır; aklî ve naklî. İnsan aklıyla Allah'ı bilmek konusunda nazarda bulunması vaciptir. Nakli deliller ise Kur'an'da geçen birçok âyet ve Allah Rasulü'nün hadisleridir.

22. Evvelu ma yecibu ale'l-Mükellef⁸¹

Makalesinde mükellefin ilk sorumlu olduğu hususu tartışan Avnî, bu konuda kelâmcılar arasında bir ihtilafın bulunduğu belirtmiş; Eş'ârî'ye göre ilk vacip olan şeyin marifetullah olduğunu söylemiştir. Mutezile'ye göre ise ilk vacip olan şey marifetullaha nazardır. Tercih edilen görüşe göre her mükellefe vacip olan şey, gücü ölçüsünde Cenab-ı Hakk'ın kemal sıfatlarıyla muttasıf, noksan sıfatlardan münezzehtir. Vacibu'l-Vücut olduğunu iman ve tasdik etmektir.

Sonuç

Gerek Osmanlı son dönemi gerek Cumhuriyet sonrasında yetişen birçok isme hocalık yapmış olan Arapkirli Hüseyin Avnî, başta Arapça olmak üzere Kelâm, Belagat ve Arap Edebiyatı derslerinde hocalığını ispatladığı gibi camilerde yaptığı vaaz ve sohbetlerinden de istifade edilen bir isim olarak kabul edilmektedir. İlk defa 1887'de atandığı Üsküdar Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nde Kavaidi-i Osmaniye ve İmla hocalığı görevinden 1933 Darulfünûn İlahiyat Fakültesi'ndeki görevine kadar söz konusu bu dersleri okutmak üzere ilmi ve idari çeşitli görevleri yerine getirmiştir.

80 Avnî, "Nazarın Tarifi ve Marifetullah'da Nazarın Vücûbu", *Ceride-i İlmiyye*, İstanbul 1340, sayı 76-77, s.2484-2487.

81 Avnî, "Evvelü Ma Yecibu Ale'l-Mükellef", *Ceride-i İlmiyye*, İstanbul 1340, Sayı: 78-79, s. 2558.

Akademik olarak Kelâm ilminde daha çok şöhret bulmuştur. *İlm-i Kelâm Dersleri* adlı eserinden ve *Ceride-i İlmiye* dergisinde yayımlanmış olan toplam yirmi iki adet makalesinden anlaşıldığı üzere, Arapkirli Hüseyin Avni, Kelâmî problemlerde daha çok gelenek yanlısı bir tavır sergilemiştir. Şahsi görüşlerini belirtmekten ziyade klasik kelâmcıların görüşlerini anlatmayı ve işlemeyi önclemiştir. Son dönem kelâmcıları klasik konularda Taftazânî'nin *Şerhu'l-Akâid* adlı eserini takip ettikleri gibi Arapkirli'nin de bu yöntemi uyguladığı anlaşılmakta, başta Gazzâlî olmak üzere pek çok kelâmcının görüşlerine atıflarda bulunmuştur. Öte yandan dönemin önemli akımlarından pozitivism, materyalizm ve darvinizmden kaynaklanan görüşleri ele almış, kendi bakış açısıyla bunları cevaplamaya çalışmıştır.

En kapsamlı Kelâm eseri olan *İlm-i Kelâm Dersleri* adlı kitabını geleneksel kelâm anlayışına göre üç bölüm olarak kaleme almıştır. Klasik kelâm kitaplarından farklı olarak dönemin metoduna uyararak eserine doğrudan ilahiyat bölümüyle başlamış, nübüvvet ve uhreviyyat başlıkları altında devam ederek ele aldığı konuları teferruatıyla anlatmıştır. Ders notlarından oluşan bir derleme niteliğinde olduğu için olsa gerek, eserine doğrudan Allah'ın sıfatlarını açıklayarak başlamıştır. Cevher, araz, varlık ve bilgi kuramı gibi konuları makalelerinde işlemiştir. Bu sebeple söz konusu eserinde normal bir kitapta olduğu gibi giriş ve hâtme kısmı da yoktur. Ayrıca imamet/hilafet, ru'yetullah, cennet ceheennem ve kıyamet alametleri gibi kelâm kitaplarında işlenen diğer konulara hiç değinmemiştir.

Buna göre Arapkirli Hüseyin Avni, İslam dünyasında yenileşme çabalarının başladığı Osmanlı imparatorluğunun en karışık dönemleri olan XIX. yy. sonu ve XX. yy. başında yaşamış bir isimdir. Makale ve eserlerinde işlediği konulara bakılarak dönemin kelâm hareketi hakkında kısmen de olsa bilgi sahibi olma fırsatı bulunabilmektedir. Malatya İspanakçızade medresesinde başladığı eğitim, sonrasında İstanbul'daki ilmi ve idari faaliyetleri o dönemi anlamamızı ve tanımlamamızı sağlamaktadır. Onun aldığı idari görevlerden yola çıkılarak meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerinde eğitimle alakalı gelişmeler, özellikle İslâmî

ilimlerle alakalı eğitim öğretim sistemindeki değişiklikler ve karşılaşılan sorunlar ve bunların bir ilim adamı açısından ne ifade ettiğini görme ve anlama imkanı sunmaktadır.

Kaynakça

- Albayrak, Sadık, *Son Devrin İslâm Akademisi, (Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye,)*, İstanbul, 1998.
- Altıntaş, Ramazan, Yeni Bir Kelâm: Vahiduddin Han Örneği, Sivas, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, C. 7, Sayı:1
- Arapkirli, Hüseyin Avni, *İlm-i Kelâm*, Haz.: Ebu'l-Ula; Nşr. Eşref Edib, İstanbul, Sıratı Müstakim Matbaası, 1328, 272 s.
- Arslan, Ali, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisinin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları", (1911-1912), *Değerler Eğitimi Dergisi*, V, Sayı: 13, Haziran 2007.
- Ay, Mahmut, "Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Moderne Dönüşümü", *Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*, Elazığ, Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 2004.
- Aydın, Ömer, *Türk Kelâm Bilginleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.
- Aynî, Mehmed Ali, *Daru'l-Fünûn Tarihi*, Haz.: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul 1995
- Ebu'l-Ula Mardin, *Huzur Dersleri*, Yayınlayan: İsmet Sungurbey, İstanbul Akgün Matbaası, İstanbul 1966, C. II-III.
- Er, Hamit, *Darü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, İstanbul, Şahinler Matbaacılık, 1993.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, C. 1-2.
- et-Taftazânî, Sa'deddin, *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi: Şerhü'l-Akaid*, Haz. Süleyman Uludağ, 2. bs., İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- Koçtaş, Münir, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi, *AÜİFD.*, C. 31, Ankara, 1989

- Mısıroğlu, Kadir, *Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahitler*, İstanbul 1990 (8. baskı).
- Öklem, Necdet, *Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu*, İzmir: Ege Üniversitesi, 1973
- Özel, Mustafa, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler I”, *DEÜİFD*, İzmir 2002, C. 15.
- Özervarlı, Sait, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2008, 2. Baskı
- Sinanoğlu, Mustafa, *İslâm Kaynaklarından Hıristiyanlık: Kelâm Açısından Bir Yaklaşım*, TDV İsam, İstanbul 2001.
- Şekip, Mustafa, “Dini İnkılap ve Islahat Hakkında”, *Türk İslâm Ansiklopedisi Mecmuası*, 1947, C. II, No: 73.
- Yönlüer, Fatma Sena, “Mehmet Hazmi Tura”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tasavvuf Anabilim Dalı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.
- Yurdagür, Metin, “Arapkırlı Hüseyin Avni”, *DİA*, III/329–330.
- Yüksel, Emrullah, *Sistemik Kelâm*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005
- Zengin, Zeki Salih, *Medreseden Darülfünuna Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi*, Karahan Kitabevi, İstanbul, 2009
-

Abstract: - Kalam Education at Darulfunun Ilahiyat Faculty: A Study on Arapkirli H. A. Karamehmedoglu- While following the scholarly development in XIX. century, in which the New Kalam movement took place, it is also required to pay special attention on the changes and developments of Dar al-Funun. In 1910, Dar al-Funun of Istanbul was divided into five departments and Theology (al-Ulum al-Shariyya) department had eight hours of Kalam lessons in one semester in its curriculum. According to the curriculum of its 1904's senior students, general instructor of Bayezid Mosque, Arapkirli Hüseyin Avnî, was appointed to teach this Kalam course. Arapkirli Hüseyin Avni, who started his first education at Ispanakçızade Madrasah in Malatya, became an eminent professor of Dar al-Funun, who had also remarkable comprehensive knowledge of Hadith along with Kalam. Although he desired to dedicate his time to writing after graduating his first group of students, he could not leave teaching and education. It is possible to observe Ottoman education system and traces of the transition to Republic era in the context of Arapkirli's local education in Malatya, then his professorship at Bayezid Mosque and later Dar al-Funun.

Key words: Arapkirli Hüseyin Avnî, Dar al-Funun, The New Kalam, Malatya, Arapgir